

דורשכונע

בס"ד

פרשת כי תצא, תשע"ט, מספר 1335

פרשיית "בן סורר ומורה" – ממשבר לריפוי

שלום קולין

למועד מניעתו המוקדמת: במקרה של "בן סורר ומורה" ייתכן פער של שנים, לעומת זמן קצר מאוד בשתי העבירות האחרות. הבדל זה מעצים את השאלה הגדולה על בן סורר ומורה: מדוע נחרץ דינו מבלי להעניק לו אפשרות לשינוי התנהגותו? האם כל מי שבגיל ההתבגרות איננו שומע בקול אביו ובקול אמו, ואף אם הוא זולל וסובא, מובטח לנו שלא יחזור בתשובה, וכאשר יתבגר "ילסטם את הבריות"? האם אין לו כל בחירה ועתידו מוכתב לו כבר בגיל הנערות?

הלכת "בן סורר ומורה" בחז"ל

פרק ח במסכת סנהדרין עוסק בדיני הריגת אדם לפני שביצע מעשה אסור, ובו נידונים המקרים שהוזכרו לעיל: בן סורר ומורה (שעל שמו נקרא הפרק), גנב במחירת והריגת אדם ההולך לאנוס או לרצוח.³ פרמטר הענישה המניעתית באמצעות הריגה מאחד את הלכות "בן סורר ומורה" שבמשניות הראשונות שבפרק עם הלכות "גנב במחירת" ו"דין רודף" שבסופו. האיחוד נעשה באמצעות הקביעה הזוהר בסוף המשנה החמישית ובתחילת המשנה השישית: "נידון על שם סופר". אלא, שיש הבדל גדול בין תחילת הפרק לסופו, והוא בא לידי ביטוי בדיונים במשניות ובגמרא: בעוד שבחמש המשניות הראשונות בית הדין הוא המקום לדיון בבן סורר ומורה, כשאר ההוצאות להורג שבפרקים האחרים שבמסכת סנהדרין, הרי שבמשנה השישית והשביעית, הדנות ב"גנב במחירת" וב"דין רודף", האדם הבודד הוא זה שמעריך את העבירה העתידית, והוא המוציא להורג.⁴ מכאן, שבדין "בן סורר ומורה" בית הדין משמש "חומת ברזל" בין ההורים לבנם. אומנם, התורה מטילה על ההורים חובות חינוך, כדוגמת "וְשִׁנְנָתָם לְבִנְיָךְ", אך היא אינה מעניקה להם כל זכויות על

מבוא

פרשיית "בן סורר ומורה" מעמידה אתגר מוסרי, וחז"ל ופרשני המקרא נענו לו. ההסבר המקובל הוא כדברי המשנה, שהבן נידון על שם סופו. כלומר, הריגת הבן איננה עונש על מעשה שעשה בעבר,¹ אלא נועדה למנוע את מעשיו העתידיים.

אין זה המקרה היחיד בתורה שיש בו היתר להרוג כדי למנוע מעשה אסור; כבר בפרשת "משפטים", בדינו של גנב נאמר: "אם במחירת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים" (כב:א). אף כאן קיים קושי מוסרי, הן בפרופורציה שבין המעשה – גניבה – למניעתו באמצעות הריגה, הן בעצם ההיתר למניעת העבירה באמצעות הריגה. בשני מקרים אלו, בן סורר ומורה וגנב במחירת, ההיתר מפורש בגוף המצווה הכתובה. מלבד אלו,² במדרשי ההלכה נדרשו שתי חובות נוספות שנלמדו מפסוק אחר שבפרשתנו, על אונס נערה מאורסה: "צִעָקָה הַנְּעָרָה הַמְאֻרְשָׁה וְאִין מוֹשִׁיעַ לָהּ" (כב:כג). ר' ישמעאל דרש מסיום הפסוק שיש חובה למנוע אונס אישה באמצעות הריגת האדם ההולך לאונסה, בטרם הספיק לבצע את זממו: "וְאִין מוֹשִׁיעַ לָהּ", הא יש מושיע לה בכל דבר שיכול להושיע" (סנהדרין עג ע"א). בבית מדרשו של ר' יהודה הנשיא נוספה החובה למנוע רצח באמצעות הריגת האדם ההולך לרצוח: "מה נערה המאורסה ניתן להצילה בנפשו, אף רוצח ניתן להצילו בנפשו" (שם). מאחר ששתי החובות נלמדו מפסוק אחד, נדון בהן כאחת.

בין שלוש העבירות שניתן למנוע באמצעות הריגה, ואף חובה לעשות זאת: בן סורר ומורה, אונס/רצח וגנב הבא במחירת – ישנו הבדל עצום בפער הזמנים בין מועד המעשה הצפוי

* שלום קולין, מנהל מערכות מחשוב וחבר בקהילת "נחלת אופיר" שבאפרת.

** המאמר מוקדש לבתנו אסתי וחתננו רועי, השמחים בדברי תורה, ונשמח יחד מחר בבואם בברית הנישואים: "שמח תשמח רעים האהובים".

¹ ראש השנה טז ע"ב: "אמר רבי יצחק אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה".

² הרמב"ם במורה נבוכים חלק ג, מ"א מוסיף לשתי עבירות אלו את: "וגונב נפש (דינו אף הוא מיתת בית-דין), כי הוא מעמיד את (מי שהוא גונב) בסכנת מוות ... שלושה אלה, בן סורר ומורה, גונב נפש ומקרו והבא במחירת, סופם שיהיו שופכי דמים".

³ סוגיית "ייהרג ואל יעבור" נסמכת בגמרא למשנת "דין רודף", היות שזהות האדם הצופה והאדם שיעבור עבירה מתאחדות בה לזהות אחת: האדם צופה שהוא עצמו יעבור עבירה.

⁴ גם בין שתי משניות אלו יש הבדל בזהות האדם שנדרש להגנה וזהות המגן: ההגנה מפני גנב במחירת היא הגנה עצמית, ואילו "דין רודף" נעשה בידי אדם שלישי.

מתפתח בדרך אחרת, ומה שעונות בידי ההורים יכול לתקון על ידי החיים והניסיון. היעדר השיח הבין-הורי, הגורם לחינוך שלא בדרך עקבית וברורה, נחקר רבות בענף הפסיכולוגיה המשפחתית והזוגית, שהחל דרכו לפני כ-60 שנה במעבדת הפסיכולוג נתן אקרמן בניו-יורק, ומאז בכל רחבי העולם. מחקרים רבים העשירו את הידע האנושי לא רק בסיבות למשבר במשפחה, אלא גם בדרכים לריפוי. המושגים הייחודיים למחקרים אלו במובאות שלהלן, משקפים בלשון המחקרית של היום את משבר ה"בן סורר ומורה" שבתורה ובחז"ל:

הקונפליקט בין ההורים נמנע, ע"י כך שהם מתאחדים נגד הילד ובאים אליו בתביעות נוקשות שהוא אינו יכול למלא. כך הם הופכים אותו לילד הרע של המשפחה... מוקד הקונפליקט עובר מן היחסים שביניהם אל היחסים שבינם ובין הילד, ותדמיתם של ההורים כזוג החי בהרמוניה נשמרת בעיני הילד, ואולי אף בעיניהם שלהם... בעצם קבלתו של הילד המצוי במצב זה לטיפול אינדיבידואלי יש משום מתן אישור לכך שהבעייה היא בעייתו, ולא בעיה של המשפחה. קביעה זו עצמה מטרפדת את הסיכוי לעזור למשפחה ולילד, משום שהיא מתייחסת רק לחלקה הגלוי של הבעיה, ולא לחלקה הסמוי... רק טיפול משפחתי, הרואה את מערכת היחסים בכללותה, עשוי להועיל כאן.⁷

בשל בעיות מעבר (של העולם המערבי), נהייתה המשימה הפסיכו-חברתית העיקרית של המשפחה, שהיא התמיכה בחברה, לחשובה מתמיד. רק היחידה הקטנה ביותר של החברה, שזו המשפחה, יכולה להשתנות ועם זאת לשמור על מידת המשכיות, שתאפשר גידול ילדים שלא יהיו זרים בארץ זרה, אלא יהיו שורשיים כדי לצמוח ולהסתגל.⁸

סיום

דרישת ר' שמעון "דרוש וקבל שכר", שנראתה שייכת לבית המדרש בלבד ופתרה באופן מקומי את השאלה המוסרית שהציבה פרשיית בן סורר ומורה, קיבלה בדורות האחרונים פרשנות מחודשת בהעברתה לעולם הטיפול הזוגי-משפחתי. היא מתמזגת עם דרישת המעשיות ההלכתית של ר' יונתן ויוצרת הלכה חיה המשותפת לשתי התפיסות ההלכתיות. "דרוש וקבל שכר" היא כעת לא רק זיכוי ל"קבלת שכר" על לימוד תיאורטי ומופשט, אלא חזרה לדרכה

גופו של בנם.⁵ בן סורר ומורה הוא כשאר האדם (פרט לשני החריגים דלעיל), ורק בית הדין הוא הגורם היחיד המוסמך להוציא להורג.

הגמרא (סנהדרין ע"א) נוקטת בגישת רבי יהודה, שההורים צריכים להיות זהים בקולם, במראם ובקומתם, ומכאן הדרך קצרה לקביעת הברייתא: "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב – דרוש וקבל שכר". זוהי גם דעתו של רבי שמעון.⁶ לעומתם, רבי יונתן אומר: "אני ראיתי, וישבתי על קברו". נראה שמבחינת רבי יונתן לא ייתכן שתיכתב בתורה מצווה שאינה מעשית, ונראה שמבחינת החולקים עליו – לא ייתכן שנוציא אדם להורג על עבירה עתידית.

השבר של ההורים

מכלל לאו של אי הריגת הבן, אתה שומע הן להמשך חייו. כפי שראינו לעיל, ההוצאה להורג כמעט ואינה אפשרית בשל התנאים המגבילים שהציבו חז"ל, ולכן בסופו של הדיון בבית הדין, ההורים חוזרים לביתם עם בנם החי והסורר. הבן הרי יודע שהוריו תבעו את הריגתו, ורק בית הדין הוא שהציל את חייו, וכך למעשה ניצבת מול ההורים מראה יומיומית, המשקפת להם את הורותם שכשלה. האפשרויות העומדות בפניהם הן קוטביות: להניח לו ללכת בדרך הרעה, וכהגדרת חז"ל: "ילסטם את הבריות", או לחילופין, לגייס מתוכם תעצומות נפש ברגע קשה ואיום זה, ולנסות ולבנות מחדש את יחסי ההורות שלהם עם בנם, ומתוך כך להיבנות מחדש גם כזוג.

על כן, חלק מהפרשנים המאוחרים מדגישים בדבריהם לא את הפרטים המשפטיים, אלא את ההיבטים החינוכיים, בבחינת דרוש וקבל שכר. האלשייך ראה בדברי ההורים הודאה בכישלונם:

ואמרו את חטאינו אנו מזכירין כי בננו זה, כלומר: למה שהוא בננו שאנו בלתי ראויים, יצא סורר ומורה. ולא בלבד איננו שומע בקול כל אחד מהם בפני עצמו, כי אם גם איננו שומע בקולנו שהוא של שנינו כאחת.

הרש"ר הירש רואה בפרשה זו שבתורה הזמנה ללימוד הורות:

הוא אוצר בלום של אמיתות חינוכיות שחקירתן היא בגדר "דרוש וקבל שכר"; העוסק בהן יפיק מהן תועלת מרובה למלאכת החינוך של ההורים... אילו נתחנך כהלכה על ידי אביו ואמו, אפשר שהיה

⁵ רד"צ הופמן על אתר: "אצל האומות העתיקות, כגון היוונים והרומאים, היו חיי הבן ברשות האב, ולא כן צוותה אותנו תורתנו השלימה".

⁶ השאלה המוסרית נשאלה כבר ע"י ר' יוסי בספרי (פרשת כי תצא פסקא רכ): "אמר רבי יוסי וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין הוא נסקל? אלא הגיעה תורה לסוף ענינו של זה ואמרה ימות זכיי ואל ימות חייב".

⁷ ברגמן-כהן, המשפחה מסע אל עמק השווה, ת"א 2004, עמ' 78. סקירת מחקרים רבים בנושא נמצאת באתר של תלמידי ביה"ס לעבודה סוציאלית, בר אילן:

<http://hametapel.com/familyarticles.htm>

⁸ מינושין ס', משפחות ותרופיה משפחתית, 1997, עמ' 52.

שעוצבו בביתם, בבחינת "נחפשה דרכינו ונחקרה", וכך יקבלו שכר – את בנם הסורר, בחזרה.

המעשית של הלכה: דרישה לחיפוש פתרון מעשי של ריפוי בעת משבר. שלילת יישום הלכת "בן סורר ומורה" היא שסללה את הדרך לשם; "דרוש וקבל שכר": על ההורים לבדוק את דרכי החינוך

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף